

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI – SAYI : 2

İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

II

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

Genel Sekreter

Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Üyeler

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Doç. Dr. Mehmet HATİBOĞLU

BAZI YAZMALARDA GÖRÜLEN BİLMECELİ TARİH KAYITLARI

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

“Bu kitabın yazılması, çok bağışlayıcı olan hâkim-i mutlak Tanrı'nın yardımıyla, Hicretten itibaren onuncu onun üçüncü onunun altıncı ondabirinin birinci yarısının ikinci altıdabirinin ikinci üçtebirinin dokuzuncu ondabiri olan Cuma günü tamam olmuştur.

Kim benim bu ibaremdede kastedilen tarihi bulup çıkarır ve sonucu ulaşırsa, büyük âlimlerin çoğunun başaramamış olduğu bir işi başarmış olur.”

Kemalpaşa-zâde Şemseddin Ahmed (1468-1434)

Yazımıza girişmeden önce bazı tâbirleri kısaca izah edelim:

Bilindiği gibi matbaa ortaya çıkmadan önce, Şark'ta ve Garp'ta kitaplar elle yazılırdı. Bu usul bizde, matbaa yurda girdikten sonra bile, hattâ 20. asra kadar devam etmiştir. İşte, yazısı bir şahıs eliyle yazılan ve -taşbasması (litoğrafya), faksimile, ofset... gibi bir baskı tekniği ile tab'edilip çoğaltılmış olmayan kitap veya varaklara “elyazması eser” veya kısaca “yazma (mah-tûta, manuscript, manuscrit, handschrift, codex vs.)” denir.

Ferağ kaydı, bir müellif tarafından eserinin sonuna eklenen ve kendi adı, babası, soyu, doğduğu ve yaşadığı yer, meslek ve mezhebi, o eseri nerede, ne kadar zamanda yazıp bitirdiği... gibi hususlarda bilgi veren kısımdır.

İstinsah kaydı ise, bir yazma eserin sonuna müstensihî (yâni katibi) tarafından (müellifi tarafından değil) eklenen ve o nüshayı hangi nüshadan kopya ettiği, nerede, ne, kadar zamanda yazıp bitirdiği, kendisinin, babasının... adı, sanının ne olduğu... vs. hakkında bilgi ihtiva eden kayıtlardır.

Biz yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız çalışma ve araştırmalar esnasında, bazı ferağ ve istinsah kayıtlarında bulunan tarihlerin, yukarıdaki ibârede de görüldüğü gibi, bilmeceli (lugazlı) bir tarzda verildiğini tespit ettik. Böyle ibarelerin çözülüp anlaşılması bazı kütüphane ilgilileri ve okuyuculara güç gelmekteydi. Hattâ bu konuda açıklayıcı bir yazı hazırlamam benden istenmişti. Bu yazı o istek üzerine kaleme alınmıştır.

Özel bir grup teşkil eden bu tarz bilmeceli tarih kayıtlarını çözebilmek için belirli birtakım mâlûmatı göz önünde tutmak gerekmektedir. Mezkûr mâlûmat, genellikle rakamlar olmak üzere, hicrî senenin ayları, bu ayların teşkil ettiği gruplar, ayların bölümleri ve haftanın günleriyle ilgilidir.

Çok kısa ve özlü olarak söylemek gerekirse, bu bilmecelerin kuruluşundaki hâkim fikir, sene, ay, hafta, gün gibi zaman birimlerini, kendisi veya paydası 10'dan küçük rakamlar haline dönüştürüp ifade etmektir: 1/10, 1/7, 1/4, 1/3, 1/2 gibi.

Şimdi her zaman biriminin nasıl ifade edildiğini ve bölümlendirildiğini daha geniş olarak açıklayalım:

Haftanın Günleri:

Bir hafta 7 gündür. O halde haftanın her bir günü, haftanın bütününe nazaran $1/7 = \text{yedidebir} = \text{sübu}^c$ (سُبُع) demektir. Buradan hareketle, meselâ haftanın altıncı günü sayılan Cuma için, "altıncı yedidebir = es-sübu^c es-sâdis" denmektedir.

Bir kolaylık olması için, bütün hafta günlerinin bu esasa göre nasıl ifade edildiğini bir cetvel halinde verelim:

1. gün : Pazar = yevm el-eḥad	:	Birinci yedidebir = es-sübu ^c
el-evvel
2. gün : Pazartesi = yevm el-işneyn:	:	İkinci yedidebir = es-sübu ^c
eş-şânî
3. gün : Salı = yevm eş-şülâşâ'	:	Üçüncü yedidebir = es-sübu ^c
eş-sâliş
4. gün : Çarşamba = yevm el-erbi'â'	:	Dördüncü yedidebir = es-sübu ^c
er-râbi ^c
5. gün : Perşembe = yevm el-ḥamîs:	:	Beşinci yedidebir = es-sübu ^c
el-ḥâmîs
6. gün : Cuma = yevm el-cumu'a :	:	Altıncı yedidebir = es-sübu ^c
es-sâdis
7. gün : Cumartesi = yevm es-sebt:	:	Yedinci yedidebir = es-sübu ^c
es-sâbi ^c

Ayın Günleri:

Hicrî takvime göre bir ay en çok 30 gün olabilir. Araplar bir ay'ı kabataşlak üç bölüm halinde düşünürler; ayın ilk 10 gününe "evâ'il = baştaki günler", ikinci 10 gününe "evâsıt = ortadaki günleri", son 10 gününe de

“evâhîr = sondaki günler” adını verirler. Bu taksimden hareketle, bilmeceli tarih kayıtlarında ilk 10 güne “birinci üçtebir = *es-sülüş el-evvel*”, ikinci 10 güne “ikinci üçtebir = *es-sülüş es-şânî*”, son 10 güne de “üçüncü üçtebir = *es-sülüş es-sâlis*” denmiştir.

Aynı 1 günü, mezkûr üçtebirlere kıyasen 1/10 nisbetinde kaldığından “ondabir = el-‘öşr” kelimesiyle ifade edilmiştir Böylece meselâ ayın 4’ü için, “birinci üçtebirin dördünü ondabiri = *el-‘öşr er-râbi^c mine³ s-sülüşⁱ l-evvel*” denir.

Bir kolaylık olmak üzere ayın bütün günlerini bu üçtebir-ondabir esasına göre bir cetvel halinde verelim:

Ay'ın	ilk günü:	Birinci	üçtebirin	birinci	ondabiri =	<i>el-‘öşr el-evvel mine³ s-sülüşⁱ l-evvel</i>
”	2. ” :	”	”	ikinci	” =	<i>el-‘öşr es-şânî</i> ” ” ”
”	3. ” :	”	”	üçüncü	” =	<i>el-‘öşr es-sâlis</i> ” ” ”
”	4. ” :	”	”	dördüncü	” =	<i>el-‘öşr er-râbi^c</i> ” ” ”
”	5. ” :	”	”	beşinci	” =	<i>el-‘öşr el-hâmis</i> ” ” ”
”	6. ” :	”	”	altıncı	” =	<i>el-‘öşr es-sâdis</i> ” ” ”
”	7. ” :	”	”	yedinci	” =	<i>el-‘öşr es-sâbi^c</i> ” ” ”
”	8. ” :	”	”	sekizinci	” =	<i>el-‘öşr es-şâmin</i> ” ” ”
”	9. ” :	”	”	dokuzuncu	” =	<i>el-‘öşr et-tâsi^c</i> ” ” ”
”	10. ” :	”	”	onuncu	” =	<i>el-‘öşr el-‘âşir</i> ” ” ”
”	11. ” :	İkinci	üçtebirin	birinci	ondabiri =	<i>el-‘öşr el-evvel mine³ s-sülüşⁱ s-şânî</i>
”	12. ” :	”	”	ikinci	” =	<i>el-‘öşr es-şânî</i> ” ” ”
”	13. ” :	”	”	üçüncü	” =	<i>el-‘öşr es-sâlis</i> ” ” ”
”	14. ” :	”	”	dördüncü	” =	<i>el-‘öşr er-râbi^c</i> ” ” ”
”	15. ” :	”	”	beşinci	” =	<i>el-‘öşr el-hâmis</i> ” ” ”
”	16. ” :	”	”	altıncı	” =	<i>el-‘öşr es-sâdis</i> ” ” ”
”	17. ” :	”	”	yedinci	” =	<i>el-‘öşr es-sâbi^c</i> ” ” ”
”	18. ” :	”	”	sekizinci	” =	<i>el-‘öşr es-şâmin</i> ” ” ”
”	19. ” :	”	”	dokuzuncu	” =	<i>el-‘öşr et-tâsi^c</i> ” ” ”
”	20. ” :	”	”	onuncu	” =	<i>el-‘öşr el-‘âşir</i> ” ” ”
”	21. ” :	Üçüncü	üçtebirin	birinci	ondabiri =	<i>el-‘öşr el-evvel mine³ s-sülüşⁱ s-sâlis</i>
”	22. ” :	”	”	ikinci	” =	<i>el-‘öşr es-şânî</i> ” ” ”
”	23. ” :	”	”	üçüncü	” =	<i>el-‘öşr es-sâlis</i> ” ” ”
”	24. ” :	”	”	dördüncü	” =	<i>el-‘öşr er-râbi^c</i> ” ” ”
”	25. ” :	”	”	beşinci	” =	<i>el-‘öşr el-hâmis</i> ” ” ”
”	26. ” :	”	”	altıncı	” =	<i>el-‘öşr es-sâdis</i> ” ” ”
”	27. ” :	”	”	yedinci	” =	<i>el-‘öşr es-sâbi^c</i> ” ” ”
”	28. ” :	”	”	sekizinci	” =	<i>el-‘öşr es-şâmin</i> ” ” ”
”	29. ” :	”	”	dokuzuncu	” =	<i>el-‘öşr et-tâsi^c</i> ” ” ”
”	30. ” :	”	”	onuncu	” =	<i>el-‘öşr el-‘âşir</i> ” ” ”

Yazımızın sonunda verilen misallerin birinde ise tarihin ay kısmı daha başka bir şekilde ifade edilmiştir. Orada ay - herhalde dört hafta olması itibariyle-4’e bölünmüş ve günler bu dörttebir (*rubu^c*)lerin yedidebiri (*sübu^c*)

olarak gösterilmiştir. Meselâ ay'ın ikinci haftasının ikinci günü için: *es-sübu^c es-şânî mine 'r-rubu^ci 'ş-şânî* = ikinci dörttebirin ikinci yedidebiri denmiştir (ki bundan o ay'ın 9'u anlaşılabilir). Fakat bu şekilde sarahat yoktur; çünkü çok kere haftanın ilk günü ayın 1'ine rastlamaz. Ayrıca, 1 ay dörde ayrıldığına göre $4 \times 7 = 28$ edecektir; o ay'ın 29 ve 30'unu ifade imkân dışı kalmaktadır.

Yılın Ayları:

Bir sene içinde oniki ay bulunur. Bilmeceli tarihlerde bunları 10'dan küçük rakamların kesri halinde ifade edebilmek için sene, sun'î olarak 2'ye ayrılmakta ve ilk 6 aylık kısma ilk yarı = *en-nısf el-evvel*; ikinci 6 aylık kısma ise ikinci yarı = *en-nısf es-şânî* denmektedir. Bu durumda her ay, bu yarılardan birinin altıdabiri (*südüs*) olur ve meselâ Ramazân ay'ı için "ikinci yarının üçüncü altıdabiri = *es-südüs es-şâliş mine 'n-nısfı 'ş-şânî* denir. Bu esasa göre bütün ayları bir arada gösterelim:

1. Muharrem	:	1. yarının 1. altıdabiri	=	<i>es-südüs el-evvel mine 'n-nısfı 'l-evvel.</i>
2. Şafer	:	" " 2. "	=	<i>es-südüs es-şânî " " "</i>
3. Rebî'ü 'l-evvel	:	" " 3. "	=	<i>es-südüs es-şâliş " " "</i>
4. Rebî'ü 'l-âhîr	:	" " 4. "	=	<i>es-südüs er-râbi^c " " "</i>
5. Cumâdâ 'l-ülâ	:	" " 5. "	=	<i>es-südüs el-hâmis " " "</i>
6. Cumâdâ 'l-âhîre	:	" " 6. "	=	<i>es-südüs es-sâdis " " "</i>
7. Receb	:	2. yarının 1. altıdabiri	=	<i>es-südüs el-evvel mine 'n-nısfı 'ş-şânî</i>
8. Şa'ban	:	" " 2. "	=	<i>es-südüs es-şânî " " "</i>
9. Ramazân	:	" " 3. "	=	<i>es-südüs es-şâliş " " "</i>
10. Şevvâl	:	" " 4. "	=	<i>es-südüs er-râbi^c " " "</i>
11. Zî 'l-ka'de	:	" " 5. "	=	<i>es-südüs el-hâmis " " "</i>
12. Zî 'l-hicce	:	" " 6. "	=	<i>es-südüs es-sâdis " " "</i>

Makalemizin başında kaydettiğimiz Kemalpaşa-zâde'ye ait tarih kaydını açıklamak için küçük bir risale yazmış olan İsmâ'îl Hakkî-i Burûsavî, seneyi 2 ana gruba ayırmak yerine Tevbe sûresi (IX) nin 36ncı:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا... مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ

(mânâsı: Allah indinde ayların sayısı onikidir... onlardan dördü haram aylardır) âyetine uygun düşeceğini ileri sürerek, dörder dörder olmak, üzere üç ana gruba bölmeyi teklif etmektedir. Buna göre Muharrem, Şafer, Rebî'ü 'l-evvel, Rebî'ü 'l-âhîr "ilk üçtebir = *es-şülüş el-evvel*"; Cumâdâ 'l-ülâ, Cumâdâ 'l-âhîre, Receb, Şa'ban "ikinci üçtebir = *es-şülüş es-şânî*"; Ramazân, Şevvâl, Zî 'l-ka'de, Zî 'l-hicce de "üçüncü üçtebir = *es-şülüş es-şâliş*"e dahil olur. Senenin aylarında bu üç ana grubun kesri olarak dörttebir = *rubu^c* diye ifade etmek gerekir. Bu yeni şekli de bir cetvel halinde verelim:

1. Muh.	:	1. üçtebirin	1. dörtebiri	=	<i>er-rubu^c el-evvel mine ²s-sülüşi ¹l-evvel.</i>
2. Saf.	:	" "	2. "	=	<i>er-rubu^c eš-sānī " " "</i>
3. R.E.	:	" "	3. "	=	<i>er-rubu^c eš-sāliš " " "</i>
4. R.A.	:	" "	4. "	=	<i>er-rubu^c er-rābi^c " " "</i>
5. C.U.	:	2. üçtebirin	1. dörtebiri	=	<i>er-rubu^c el-evvel mine ²s-sülüşi ²s-sānī</i>
6. C.A.	:	" "	2. "	=	<i>er-rubu^c eš-sānī^c " " "</i>
7. Rec.	:	" "	3. "	=	<i>er-rubu^c eš-sāliš " " "</i>
8. Şa.	:	" "	4. "	=	<i>er-rubu^c er-rābi^c " " "</i>
9. Ram.	:	3. üçtebirin	1. dörtebiri	=	<i>er-rubu^c el-evvel mine ²s-sülüşi ²s-sāliš</i>
10. Şev.	:	" "	2. "	=	<i>er-rubu^c eš-sānī " " "</i>
11. Z.K.	:	" "	3. "	=	<i>er-rubu^c eš-sāliš " " "</i>
12. Z.H.	:	" "	4. "	=	<i>er-rubu^c er-rābi^c " " "</i>

Sene Rakamları:

Bir tarih kaydında sene rakamları, birler, onlar, yüzler ve bazan da binler hanesini ihtiva eder. Bilmececi tarihlerde bunları da, haftanın ve ayın günleri gibi, 1'den 10'da kadar olan rakamlar veya kesirleri halinde ifade etmek gerekmektedir. Bu şu suretle tahakkuk ettirilir:

Bir'ler hanesi: Birler hanesindeki 1-9 arası rakamların her birine "ondabir = *el-öşr*" denir. Bu esase göre meselâ 7 rakamına "yedinci ondabir" = *el-öşr es-sābi^c* 10 rakamına, "onuncu ondabir = *el-öşr el-āşir*"... denilecektir.

On'lar hanesi: 1-100 arasında 10 tane onluk = *el-āşr* vardır. Bunlar: "Birinci, ikinci, üçüncü... onluk = *el-āşr el-evvel, eš-sānī eš-sāliš...*" diye ifade olunur ve meselâ 51-60 arasına "altıncı onluk = *el-āşr es-sādis*"; 91-100 arasına "onuncu onluk = *el-āşr el-āşir*" denir. Burada dikkat edilecek noktada, meselâ 61 rakamının, altıncı onluktan değil, yedinci onluktan ve yedinci onluğun ilk rakamı olduğudur.

Yüz'ler hanesi: Yüzler hanesinde 101'den 1000'e kadar olan rakamlar da yine 10 gruba bölünerek, ifade edilir; ve her birine yine "on'luk = *el-āşr*" adı verilir. Meselâ 1-100 arasındaki rakamlar, "ilk onluk = *el-āşr el-evvel*"; 701-800 arasındaki rakamlar ise, sekizinci onluk = *el-āşr eš-sāmin* içindedir. Buradaki "onluk = *el-āşr*", 1'leri 10 tane 1 ihtiva eden onluktur. Aslında -rakam yüz'ler hanesi olduğundan- burada on = *āşr* kelimesi yerine yüz = *mi²e* kelimesini kullanmak matematik yönünden daha doğru olacaktı. Nitekim Kemalpaşa-zâde'nin bilmececi tarihini şerheden İsmâ'îl Hakkî burada *āşr* sözü yerine "*akd*" sözünün kullanılmasını, meselâ 401-500 arası için *el-akd el-hāmīs* denmesini teklif etmektedir.¹ Şu kadar var

¹ bk. "Şarh Tārīhi 'bni Kemāl" *Maḳālāt-ı İsmâ'îl Hakkî ḳuddise sırruh*, s. 11-14, Bulak 1257.

ki 'aşr sözü kullanıldığı takdirde bilmece daha karışık görünmekte, dolayısıyla maksada daha uygun bir durum husule gelmektedir.

Binler hanesi: Hierî tarih yönünden henüz İkinci Bin'in içinde bulunduğumuzdan binler hanesinde bir çeşitlilik yoktur. 1000'den sonraki tarihler için sadece "ikinci bin = *el-elf es-şānī*" veya "binden sonra = *ba'de 'l-elf*" sözü kullanılmaktadır.

Yukarıda mufassalan anlatılan esaslar dairesinde, misal olmak üzere bazı rakamların nasıl ifade edileceğini gösterelim:

- 1 : Birinci on'un ilk ondabiri = *el-öşr el-evvel mine'l-aşri'l-evvel.*
 5 : Birinci on'un beşinci ondabiri = *el-öşr el-hāmīs mine'l-aşri'l-evvel*
 10 : Birinci on'un onuncu ondabiri = *el-öşr el-āşir mine'l-aşri'l-evvel.*
 11 : İkinci on'un birinci ondabiri = *el-öşr el-evvel mine'l-aşri's-şānī*
 22 : Üçüncü on'un ikinci ondabiri = *el-öşr es-şānī mine'l-aşri's-şāliš*
 33 : Dördüncü on'un üçüncü ondabiri = *el-öşr es-şāliš mine'l-aşri'r-rābi*
 44 : Beşinci on'un dördüncü ondabiri = *el-öşr er-rābi mine'l-aşri'l-hāmīs*
 55 : Altıncı on'un beşinci ondabiri = *el-öşr el-hāmīs mine'l-aşri's-sādis*
 66 : Yedinci on'un altıncı ondabiri = *el-öşr es-sādis mine'l-aşri's-sābi*
 77 : Sekizinci on'un yedinci ondabiri = *el-öşr es-sābi mine'l-aşri's-sāmin*
 88 : Dokuzuncu on'un sekizinci ondabiri = *el-öşr es-sāmin mine'l-aşri*
'l-tāsi
 99 : Onuncu on'un dokuzuncu ondabiri = *el-öşr et-tāsi mine'l-aşri'l-āşir*
 100 : Onuncu onun onuncu ondabiri = *el-öşr el-āşir mine'l-aşri'l-āşir*
 101 : İkinci 'akd'in (veya: on'un) birinci on'unun birinci ondabiri = *el-öşr*
el-evvel mine 'l-aşri'l-evveli mine 'l-akdi (veya: 'l-aşri) 's-şānī
 112 : İkinci 'akd'in (on'un) ikinci on'unun ikinci ondabiri = *el-öşr es-şānī*
mine 'l-aşri 's-şānī mine 'l-akdi ('l-aşri) 's-şānī
 234 : Üçüncü 'akd'in (on'un) dördüncü on'unun dördüncü ondabiri = *el-*
öşr er-rābi mine 'l-aşri 'r-rābi mine 'l-akdi ('l-aşri) 's-şāliš
 765 : Sekizinci 'akd'in (on'un) yedinci on'unun beşinci ondabiri = *el-öşr*
el-hāmīs mine 'l-aşri 's-sābi mine 'l-akdi ('l-aşri) 's-şāmin.
 800 : Sekizinci 'akd'in (on'un) onuncu on'unun onuncu ondabiri = *el-öşr*
el-āşir mine 'l-aşri 'l-āşir mine 'l-akdi ('l-aşri) 's-şāmin veya
kısaca: Sekizinci 'akd (on) (???)
 999 : Onuncu 'akd'in (veya: On'un) onuncu on'unun dokuzuncu ondabiri
 = *el-öşr et-tāsi mine 'l-aşri 'l-āşiri mine 'l-akdi (veya: 'l-aşri)*
'l-āşir
 1001: İkinci bin'in birinci ondabiri = *el-öşr rl-evvel mine 'l-elfi 's-şānī.*

Bilmeceli Tarih Kayıtlarından Numûneler

Bilmeceli tarihlerden bulmuş olduğumuz misaller çoğunlukla Arapça'dır. Biz, kolay anlaşılmayı temin için, tespit ettiğimiz yegâne Türkçe misali en önde zikrederek müşahhas nûmunelerin açıklanmasına başlıyoruz:

1. İdris-i Bidlîsî'nin Yavuz Selim adına Arapça olarak kaleme aldığı *Risâletü'l-ibâ'* 'an mevâkı'ri 'l-vebâ' adlı eserinin, Seyyid Meḥmed Şâlih tarafından yapılarak Sultan I. Mahmud'a sunulan *Hısnu 'l-vebâ'* adlı tercümesi sonundaki Türkçe ferağ kaydı:²

“Hâtîme”:

İşbu risâle-i mergûbe-i maḳbûleniñ tercemesi Hicret-i nebeviyyeden elf-i şânîniñ, mi'e-i şâlişiniñ, 'aşr-i râbi'îniñ ikinci senesi, Şaferü 'l-ḥayrîñ onbeşinci pencşenbih gicesi, Dâru 's-salṭanati 's-seniyye olan maḥmiye-i Ḳoşantâñniyye'de, bi-'avnihi ta'âlâ resîde-i ḥayyiz-i ḥitâm bulup...”

İzahı: *Hicret-i nebeviyyenin elf-i şânîsi*, eserin hicrî ikinci bin'de yâni 1000 yılından sonra yazıldığına işarettir: *Mi'e-i şâliş*, üçüncü yüz, yâni 201–300 arasını; *'aşr-i râbi'*, dördüncü on, yâni 31–40 arasını gösterir. “İkinci sene” denildiğine göre, 31–40 arasındaki rakamlarından birler hanesi 2 olan, 32 rakamını seçmemiz lâzımdır. O halde tarih: 1232 hicrî yılı 15 Safer Perşembe günüdür. Mütercim aynı tarihi bir de ebcedle tespit etmiş ve bunun için:

لج و دعواى و با بولدى ختام

“Lec ü da'vâ-yı vebâ buldı hitâm”

mısramı söylemiştir. (30+3+6+4+70+6+1+10+6+2+1+2+6+30+4+10+600+400+1+40 = 1232)

2. Bursalı İsmâ'îl Ḥaḳḳî'nin bildirdiğine göre, meşhur Osmanlı âlimi ve tarihçisi Kemalpaşa-zâde, telif ettiği kitaplardan birinin sonunda şöyle demiştir:³

تم الكتاب بعون الملك الوهاب في يوم الجمعة وهو العشر التاسع من الثالث الثاني من السادس الثاني من النصف الاول من العشر السادس من العشر الثالث من العشر العاشر من الهجرة النبويه .

(Tercümesi makalemizin başlığında verilmiştir.)

İzahı: İbarenin başında bulunan ve Cuma gününe tekabül ettiği tasrih edilen *el-'öşr et-tâsi'* yâni dokuzuncu ondabir, hemen anlaşılacağı üzere, ayın

2 İstanbul Üniversitesi Ktp. ty. 7053 numarada kayıtlı bulunan eseri ve içindeki ferağ kaydını bana, muhterem hocam Prof. Dr. Nihad ÇETİN ve Doç. Dr. Nazif HOCA göstermişti. Kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

3 bk. *Maḳâlât-ı İsmâ'îl Ḥaḳḳî*, s. 11-14. Eser *Dîvân-ı İsmâ'îl Ḥaḳḳî*'nin sonuna mülhaktır.

günlerine ait rakama işaretir (Buradaki العشر kelimesinin ع harfi mutlaka ötreli okunmalıdır; üstün ile el-^ʿaşr okunması yanlış olur ve mânayı bozar) el-^ʿöşrî ^ʾt-tâsi^ʿ mine ^ʾş-şülüşi ^ʾş-şânî yâni ikinci üçtebirin dokuzuncu ondabiri, dendiğine göre gün, ayın 19'udur; çünkü ayın günlerine ait rakamın onlar hanesi şülüş-i şânî (11-20 arası); birler hanesi ^ʿöşr-i tâsi^ʿ (yani 9) ibaresi ile tebellür etmektedir.

Mine ^ʾs-südüsi ^ʾş-şânî mine ^ʾn-nısfî ^ʾl-evvel = ilk yarıdan ikinci altıdabir, yukarda verdiğimiz aylar listesinde görüleceği üzere Şafer ayıdır.

Mine ^ʾl-^ʿöşri ^ʾs-sâdis = altıncı ondabirden, sözü, sene rakamlarının birler hanesinin 6 olduğunu ifade eder (Buradaki العشر kelimesinin ع harfi mutlaka ötre okunmalıdır).

Mine ^ʾl-^ʿaşri ^ʾş-şâliş = Üçüncü on'dan, sözü, 21-30 arasındaki 6'lı rakamı yâni 26'yı seçmemiz gerektiğini gösterir. (Buradaki العشر kelimesinin üstün okunacağına dikkat edilmelidir)

Mine ^ʾl-^ʿaşri ^ʾl-^ʿâşir = onuncu on'dan denmesi, yukarda bulduğumuz 26'nın 901-1000 arasında bulunan 26 olduğuna işaret eder. Demek ki anlatılmak istenen tarih şudur: *Hicrî 19 Safer 926 Cuma günü.*

3. Konya Mevlana Müzesi Yazmaları arasında 2520 numaralı mecmuatür-resailde bir *Risâle-i Mu'ammâ* vardır ki anlaşıldığına göre, yine Kemalpaşa-zâde'ye ait bir bilmeceli tarihi açıklamaktadır. Varak 87 a'dan bu şerhi Molla Tevfikî el-Gilânî (!)nin yazdığı anlaşılıyor. Varak 86 b'de 922 hicrî yılının 5 Şevval Cumartesi günü saat 9'da bitirildiğine dair bir ferağ kaydı vardır ki galiba Molla Tevfikî'nin teliften ferağ vaktini gösteriyor. Arapça olan risaledeki İbn Kemal'in bilmeceli tarihi,

قد وقع الفراغ من التقرير بعون الملك القديم بتاريخ النصف الاول

kelimeleriyle başladığına göre bizim yukarda açıkladığımızdan başkadır. Biz bu risaleyi incelemeğe imkân bulmadık.⁴

4. İsmâ'îl Hâkkî-i Burûsavî Kemalpaşa-zâde'nin yukarda 2 numarada izah ettiğimiz tarihini şerh edip zaman zaman da eksik ve kusurlu yerlerini belirttiği risaleciğinin sonunda⁵, aynı usulü kullanarak şu bilmeceli ferağ kaydını yazıyor:

وقد وقع التحرير يوم الثلاثاء وهو العشر الثاني من الثالث الثاني من السادس الثالث من النصف الثاني من العشر الثامن من العشر العاشر من العقد الاول من الالف الثاني من الهجرة النبوية على حاجها اكل التحية .

4 bk. Gölpinarlı, A., *Konya Mevlana Müzesi Yazmaları Katoloğu*, II/421.

5 bk. "Şerh Tarihi 'bni Kemâl" gösterilen yer, s. 14.

Tercümesi: “Bu risalenin yazılması, Hicretin ikinci binin ilk akdinin onuncu onunun sekizinci ondabirinin ikinci yarısının üçüncü altdabirinin ikinci üçtebirinin ikinci ondabiri olan Salı günü vuku’ buldu.”

İzahı: *Yevmu ʿs-şülāsāʿ*, salı günüdür. “*el-ʿöşrū ʿs-şānī mine ʿs-şülüşi ʿs-şānī* = ikinci üçtebirin ikinci ondabiri, ayın 12’sine işaretler. *Mine ʿs-südüsi ʿs-şālīşi mine ʿn-nuṣfti ʿs-şānī* = ikinci yarıdan üçüncü altdabir, yılın ikinci yarısındaki altı aydan üçüncüsüne, yani Ramazân’a delalet eder. *Mine ʿl-ʿöşri ʿs-şāmin* = sekizinci ondabir, tarihin birler hanesinin 8 olduğunu gösterir. *Mine ʿl-ʿaşri ʿl-ʿāşiri mine ʿl-ʿakdi ʿl-evvel* = ilk akdin onuncu onluğu, bu 8 rakamının, ilk 100’ün onuncu onluğunda, yani 91’den sonra olacağına, dolayısıyla 98’e işaretler. *Mine ʿl-elfi ʿs-şānī* ise bu 98’in 1000’den sonra geldiğini bildirir. Demek ki söylenmek istenen tarih: 12 *Ramazan* 1098 *Salı günüdür*.

5. Yine İsmâ‘îl Hâkî tarafından telif edilen *Furûk-ı Hâkî* adlı eserin sonunda da şu ferağ kaydı vardır:⁶

... يوم الاحد وهو العشر الاول من الثالث الثالث من السادس الخامس من النصف الاول من العشر الخامس من العشر العاشر من العقد الاول من الالف الثاني من الهجرة ...

Tercümesi: “Bu eser, Hicretin ikinci bininin birinci akdinin onuncu onunun beşinci ondabirinin ilk yarısının beşinci altdabirinin üçüncü üçtebirinin birinci ondabiri olan Pazar günü yazıldı.”

İzahı: *Yevmü’l-ehad*, haftanın birinci günü yani Pazardır. *el-ʿöşrū ʿl-evvel mine ʿs-şülüşi ʿs-şālīş* = ayın üçüncü üçtebiri olan son on günün birincisi yani 21’i demektir. *Mine ʿs-südüsi ʿl-hāmisi mine ʿn-nuṣfti ʿl-evvel* = Senenin birinci yarısı olan ilk altı ayın beşincisi yani Cumādā ʿl-ülā’yı belirtir. *Mine ʿl-ʿöşri ʿl-hāmisi*, yılı gösteren rakamın birler hanesinin 5 olduğunu; *Mine ʿl-ʿaşri ʿl-āşir*, onlar hanesinin 9 olduğunu (yani senenin, 91-100 arasında bulunduğunu); “*mine ʿl-ʿakdi ʿl-evvel mine ʿl-elfi ʿs-şānī* = ikinci binin ilk akdinden” sözü ise senenin, 1000’den sonraki ilk yüz rakamı dahilinde olduğunu göstermektedir. Demek oluyor ki verilen tarih: 21 *Cumādā ʿl-ülā* 1095 *Pazar günüdür*.

6. *Tertib Celil fi şerhi ʿt-Terkibi ʿl-Cemil*’in ferağ kaydı⁷.

اتفق الشروع لترتيب جميل في شرح التركيب الجليل في السبع السادس من الربع الثالث من السادس الرابع. ووافق تبييضه ايضاً في السبع الثالث من الربع الثاني من السادس الخامس. وكلا السدسين من النصف الثاني من العشر الخامس من العشر العاشر بعد الالف من هجرة من له العز والشرف.

6 Bursa-Harraççioğlu yazmaları 1414; Fatih 5349, varak 60 b; Halet Ef. 567 varak 157 a.

7 Bk. İstanbul Üniversitesi Ktp, Ay 3023, varak 54 a:

Tercümesi: “*et-Terkibü 'l-celil*’in şerhi olan bu *Tertib-i Cemil*’in yazılmasına başlamak, dördüncü altıdabirin üçüncü dörttebirinin altıncı yedidebirine rastladı. Müsveddelerin temize çekilmesi ise beşinci altıdabirin ikinci dörttebirinin üçüncü yedidebirine tesadüf etti. Mezkûr her iki altıdabir ise Hicretin bin yılından sonraki onuncu onun beşinci ondabirinin ikinci yarısındadır.”

İzahı: İlk defa bu kayıta karşımıza çıkan “*er-rubu*’ = dörttebir” sözü, *südü*s diye adlandırılan bir zaman parçasının (yâni ay’ın) bölümü olup, *sübu*’ kelimesinden de anlaşılacağı gibi kendi içinde 7’ye ayrılmaktadır. O halde “*fi*’*s-sübu*’i *s-sâdisi mine* *r-rubu*’i *s-sâlis* = üçüncü dörttebirin altıncı yedidebirinde” ayın üçüncü haftasının altıncı gününde demek olur. Şu kadar var ki, bu bilgiye rağmen günün, ayın kaçına rastladığı sarîh olarak anlaşılamamaktadır (Çok zayıf bir ihtimal olarak, ilk haftanın ilk günü ayın ilk günü ile aynı kabul edilse, bu ibare ayın 20’si demek sayılabilirdi) *Mine* *s-südü*si *r-râbi*’ (ki *nısf-ı sâni*’den olduğu bir sonraki cümlede tasrih ediliyor) = dördüncü altıdabir, senenin ikinci yarısındaki altı aydan dördüncüsü olan Şevvâl’dir.

Müsveddelerin temize çekilmesi, “*fi*’*s-sübu*’i *s-sâlis* *mine* *r-rubu*’i *s-sâni* *mine* *s-südü*si *l-hâmis* = beşinci altıdabirin ikinci dörttebirinin üçüncü yedidebirinde yâni Zî ‘l-ka’de ayının ikinci haftasının 3’ünde olmuş.

Sene rakamlarına gelince: *el-‘ösr el-hâmis*, 5; *el-‘aşr el-‘âşir*, 9; *ba’de* *l-elf* binden sonra demek olduğuna göre, 1095’tir.

Demek ki eserin yazılmasına 1095 Şevvâl’inin 3. haftasının 6. gününde başlanmış; aynı yılın Zî ‘l-ka’de ayının 2. haftasının 3. gününde eser temize çekilmiş⁸.

Netice:

Şimdiye kadar bulduğumuz misallerden anlaşıldığına göre, bu cins tarihlenmeyi ilk önce galiba Kemalpaşa-zâde ortaya çıkarmıştır. Bir tarihini İsmâ‘il Hâkî-i Burûsavî’nin şerh etmesi; Konya Mevlana Müzesi 2520 numaradaki mecmuada başkabir tarihine dair şerhin bulunması onun, sık sık böyle tarihler tertiplediğini göstermektedir.

Acaba İbn Kemâl bu usulü kendisi mi bulmuş, yoksa başkabir yerden mi ilham almıştır? Bu soruya cevap vermek için vakit erkendir; kütüphanelerdeki yazmaların taranarak çeşitli devirlere, muhtelif kimselere ait başka tarih kaydı nümunelerinin toplanması lâzımdır. Yalnız İstanbul Üniversitesi

⁸ Bu son iki tarihi hocam Prof. Dr. Nihat ÇETİN vermek lûtfunda bulundular.

Edebiyat Fakültesi doçentlerinden muhterem Dr. Nazif HOCA bize şifahen, böyle tarihlemelerin Ortaçağ Sırp tarih literatüründe de görüldüğünü bildirmişti. Konunun bu yönünün araştırılarak, -varsa- aradaki ilişki ve tesirlerin ortada çıkartılması uygun olur.

İbn Kemâl'in, "kim bu tarihi çözerse, büyük âlimlerden çoğunun başaramadığı bir işi yapmış olur" diyerek konuya bir müsabaka havası vermesi, bu cins tarihlere karşı duyulan ilgiyi genişletmiş olmalıdır. Bu yüzden onun ortaya attığı tarihleri şerh için muhtelif yazarlar tarafından risaleler kaleme alınmağa başlamıştır. Nihayet konu İsmail Hakkî'nin eline geliyor. Onun hem İbn Kemâl'in bir tarihine şerh yazması, hem de birçok risalesini bu cins bilmece tarihlerle donatması, bir ara gevşemiş olan alâkanın tekrar canlanmasına yol açmış görünüyor.